

Livet i Sejs og Svejbæk 1850-1950

Af: Elise Bjørnholt Christensen

Elise Bjørnholt Christensen (1893-1973) fortæller her om Sejs-Svejbæk i gammel tid og om egne oplevelser og erindringer. Hun boede på Sindbjerg Mosevej og blev almindeligvis kaldt Lise Sindbjerg. Beretningen er skrevet omkring 1965.

1850'erne: Et øde landskab

Når jeg tænker tilbage på Sejs, er det altid til en beskrivelse, jeg har læst, skrevet af Mikael Drewsens bror. Det må være omkring 1850. Han fortæller, at han gik en tur fra Silkeborg gennem Nordskoven og over alle udsigtpunkterne. Han traf en mand, som fortalte, at han boede i "Nøjløkki", - det har været "Nyløkke", som gården stadig hedder. Den ejes i dag af Statsskovvæsenet. Turen endte på toppen af Sindbjerg.

Det var et fuldstændig øde og stille landskab, han oplevede ved at se ud over Sejs, der kun var bevokset med lyng. Men han undrede sig over, at der flere steder steg røg op midt fra lyngfladen. Det var mennesker, der ved at grave sig ind i sandbrinken mod Borresø, boede i huler og levede deres liv der. De ernærede sig på hvad måde, de bedst kunne; kom vel sjældent ærlig til udkommet. Der var ingen, der ville gå over Sejs Hede om aftenen af frygt for overfald. Sejs hed dengang "Tyve-sejs" i folkemunde.

Sejs Hede 1866. Maleri

Senere blev der bygget små, lave huse langs med Borresø og med skrænten så nær bag ved husene så der knap nok kunne blive en sti langs muren.

Lerklinede huse – og en slidsom tilværelse

Omkring 1868 påbegyndtes anlægget af jernbanen Skanderborg - Silkeborg. Den blev åbnet den 2. maj 1871, og der blev station i Svejbæk, og dermed blev grunden lagt til Svejbæk stationsby.

Det varede dog mange år, før der blev bygget flere huse, og for Sejs kom banen ikke til at betyde så meget. Det var jo et langt stykke vej at gå, så det var kun, når man skulle ud at rejse, man gik til Svejbæk.

På omkring samme tidspunkt begyndte folk at bygge små huse i Sejs ud mod Svejlbæk. De var oftest bygget af tilfældigt materiale, men enkelte lave, murede lerklinede, strå- eller lyngtækte huse kom frem. Navnlig langs med Borresø byggede man, og ovenfor bakken begyndte man at rydde lyngen, og hver fik sit jordstykke og begyndte at dyrke det.

Oprindeligt havde jorden hørt til Hårupgård og Hårup Vestergård. Flere af gårdene i Hårup havde jordtilliggende, som de normalt ikke tog sig af, og solgte til en meget lav pris.

Gården Bjørnholt havde jord ved åen i Sejs og Hattenæs, og Gl. Hattenæs er bygget på jord derfra, og endnu bor folk af slægten fra Bjørnholt i Hattenæs.

Jorden i Hattenæs lå i en højere pris, end hedejorden blev solgt til. Prisen var 35 kroner per tønde land. Også mit barndomshjem her ved Sindbjerg lå på jord fra Hårup Vestergård.

Det var en slidsom tilværelse at dyrke den sandede hedejord. Afgrøderne var som regel rug og kartofler. Gødning kendte man jo kun som naturgødning, og det var kun lidt, der blev fra den magre ko og måske en gris.

Indkomst fra træsko og bi-indtægter

De fleste mænd lavede træsko om vinteren. Bøgetræ blev skovet og solgt i statsskovene, de fleste af dem, som boede langs søen, sejlede kævlerne hjem, idet de blev slæbt i vandet efter både.

Alle var nødt til at have flere "sportler" (biindtægter), da der kun var ganske få, der havde lønarbejde. Enkelte koner, bl.a. min farmor, gik ind på "kludestuen" på papirfabrikken i Silkeborg. De skulle møde kl. 6 morgen og fik fri kl. 18, derefter en spadseretur på 1 - 1,5 time, alt efter som føret og afstanden var. Lønnen var 80 øre om dagen. Børnene måtte passe sig selv eller hinanden.

Sejlads - pramdragerne

Enkelte mænd sejlede med pramme. Det var en lang pram, man lastede med træ, ofte fra Himmelbjerg-egnens skove. Prammen blev drevet frem med lange stager, når den var lastet med træ. Der gik en mand på hver side; det vil sige, de løftede bare fødderne, stagen blev sat i bunden af søen, og mændene løftede så fødderne, til de stod i bagenden af prammen. De trak så stagen op, og gik med stagen slæbende i vandet til forenden, hvorefter de igen satte stagen langt frem. De sejlede altid nær skovkanten, da de ellers ikke kunne bunde med stagerne, men over Kongedybet ud for Hattenæs måtte de bruge årer, da de kunne ikke nå bunden med stagerne. Ved ankomsten til

ladepladsen ved Silkeborg, sydsiden af Remstrup å, blev træet kørt i land og sat i mål af en skovløber, der var ansat af staten og havde bopæl på pladsen.

Derefter skulle pramdragerne stage den tomme pram efter en ny ladning. Men ofte blev det sent om aftenen, for det var jo fristende at gå op i "spøl" - stalden (Hotel Silkeborgs kælderbeværtning) og drikke "små sorte" (kaffe med snaps), der ofte blev til mange. Så kneb det med orienteringen, og en af dem tog sine "huesfæjjer for så goe a bestemt så sekke", - det vil sige, han gik lige ud i åen. Trods mørket blev han altid halet op. Men lidt koldt var det jo, for man begyndte altid pramsejladsen så snart frosten var borte. Man sejlede ikke ret gerne med træ, når bådsejladsen begyndte ved pinsetid.

Pramme på Gudenåen

"Hjejlen" kan jeg huske, og "Ternen", derefter kom "Mågen" og betydeligt senere "Hejren". Der var også enkelte private dampbåde, bl.a. "Juliane", der mest sejlede med udflugter. Anløbsbroerne var Hjejleselskabets, så de private måtte ikke så gerne anløbe dem, men måtte selv bygge broer. Flere mænd fra Sejs sejlede i sæsonen med bådene, dels som bådfører og dels som billettører.

Udvandring til Amerika

Omkring 1880 rejste mange familier og unge mænd til Amerika. Tre af mine farbrødre og en faster rejste også med deres familier. Senere rejste min far også, men han var ugift dengang. De to farbrødre og fasteren gik det godt. Faster og hendes mand og børn rejste til Utah, hvor de blev. Den ene farbror "tog land" i Iowa og fik efterhånden en stor farm, og hans efterkommere blev amerikanere.

En farbror rejste til North Dakota, hvor han begyndte at bygge huse. Han blev efterhånden en stor bygmester. Også hans børn mistede vi forbindelsen med. Den yngste farbror, som var ugift, blev borte, og vi hørte aldrig, hvordan det gik ham. Min far blev der i to år. Han arbejdede ved jernbaneanlæg; den bane, som går tværs over Amerika.

Ejendommen på Sindbjerg

Men så skrev farmor, om ikke far ville komme hjem og overtage ejendommen her på Sindbjerg, som far havde solgt, før han rejste til Amerika. Manden, som havde købt den, var rejst uden at betale renter og afdrag, så kreditforeningen overtog ejendommen og ville lade far få den for at overtage kreditforeningslånet, som var på 900 kroner. Far rejste hjem, og han byggede selv et lille aftægts hus i "Humlekrogen" til farmor.

Jeg har endnu den gamle aftægtskontrakt, og jeg husker også det lille hus i den lune humlekrog, som skar sig ind i Smørstak, der var statens. I Smørstak var der hvidt gulvsand, så folk fra Sejs kom med deres sække og hentede strøsand til at strø på deres gulve. Ofte gik de ind til farmor, om det var heldigt, at hun havde kaffe og en brun knald (kandis).

Fabrikken

Omkring 1908-09 kom en ny tid til Sejs, og måske navnlig til Svejebæk, idet en ingeniør Marius Knudsen flyttede til Svejebæklund -"Æblegården", hvor han byggede en villa og samtidig byggede han en træuldsfabrik, vest for Svejebæk station.

Desuden købte han en del af ejendomme i Sejs og Svejebæk, hvor sælgerne fik lov at blive i husene. Jorden blev ikke dyrket, men mændene fik arbejde, dels på træuldsfabrikken og dels ved forskelligt arbejde rundt på de steder, ingeniøren havde købt, idet han også købte de fleste af de små ejendomme mellem Svejebæk og Himmelbjerget. Ofte arbejdedes der med at ruske lyng væk. Tilsyneladende var meget af det uproduktivt arbejde, men ingeniøren tjente store penge bl.a. ved brøndboringer rundt i mange lande.

Byggeri i Svejebæk

Efterhånden blev der bygget flere huse og en købmandsforretning ved Svejebæk station. Den første købmand var murer Sigurd Egeberg, hvis kone og børn passede forretningen, mens Sigurd Egeberg murede huse. Der kom også landliggere til Svejebæk, så der blev bygget huse ved enden af Julsø, hvor der dengang var bart og træløst, men en fantastisk udsigt.

En mand ved navn Løvtoft byggede et tårn og tilbygning til et hus i snævringen. Det hed "Rytterholt", og det ligger der endnu. Løvtoft boede her hver sommer med tjenerskab og stor husholdning. Det gav arbejde og samlede handlende og håndværkere til. Men det var dog stadig Svejebæk, der lå foran. I mine erindringer var det "den fine ende", medens Sejs stadig virkede fattigere og var bagefter.

Sejs: salg af grunde – primitive huse

Træuldsfabrikken standsede, - ja en overgang blev den under 1914-krigen benyttet til at pakke lyng, der pressesedes i store baller, som blev anvendt dels til the, dels til surrogattobak, men det var dog kun for en kort tid. Fabrikken blev så solgt til von Duers fra Glentholm (Ry Mølle), som ville lave træskofabrik. Det gik ikke for ham, og fabrikken overgik til et aktieselskab, der fik gang i fabrikken. Der kom mange nye arbejdere hertil, og også de fastboende fik arbejde.

Først da begyndte Sejs at vokse. Der blev bygget en del nye huse, og omkring 1928 - 30 begyndte salget af byggegrunde. Der startedes med en pris på 10 øre per kvadratalen, som betaltes med 50 - 75 kroner årligt rentefrit, så det var jo ikke de store summer, der blev ud af det. Folk uden penge fik dog slået et skur op, idet man brugte, hvad man kunne få som materialer. Når man dengang stod på Sindbjerg og så ud over det endnu nøgne landskab, så det ud, som om en flyve-maskine var fløjet henover og havde smidt en masse kasser ned, der så lå tilfældigt endevis eller sidelæns, som de var faldet.

Jeg husker et hus, som var lavet af margarinekasser. Det var så snævert, at konen ikke kunne strække benene, når hun sov. Resolut savede manden et hul i husvæggen og smækkede en margarinekasse på. Så kunne hun strække benene deri.

Til at begynde med, var der ofte folk, for hvem det var vanskeligt at indrette sig under ordnede forhold, der bosatte sig i Sejs. På det tidspunkt var det velsagtens lidt af et skattely, og der kom først

byggevedtægter i 1946. Disse var jo svære at håndhæve, for ofte var der skudt en hytte op i nattens løb, og så var det vanskeligt at få folk til at flytte. Man havde jo heller intet andet at henvise dem til.

En periode blev der dannet en husmandsforening og en privat kreaturforsikring.

Udsigt fra Sindbjerg 1934

Husmandsbevægelsen

Det var navnlig digteren Johan Skjoldborg, som satte gang i husmandsbevægelsen. Digteren boede på "Dynæs", og med sine sange, sin digtning og foredrag var det, som han vakte folk af dvale. Han lærte dem at læse og tænke. Også Jeppe Åkjærs digte, sange og bøger blev læst, vel nok mest fordi de begge skrev et sprog, som alle forstod.

Skjoldborg var heller ikke karrig med at møde op og læse af sine værker ved festerne. Det var ligesom samværet blomstrede. Citeringen af "kappelajen" langs gamle Dynæs strand og bogen Sara greb os alle. Jeg var fjorten år dengang.

Folk fik en videre horisont, men der skulle jo endda gå mange år, før man forstod, det var nødvendigt at løfte i flok. Der var nok for meget pionerånd, hvor enhver ville hævde sig selv.

Øgede indtægter og øget beskæftigelse

Efterhånden blev folk velansete, selvom de var fra Sejs. Man så nu det særsyn, at Sejs afgav den største skattemængde til Linå kommune, der var delt i Resebro, Linå, Mollerup, Laven, Svejnbæk og Sejs, og der var ingen industrier, så pengene blev indtjent udefra. Med tiden kom en bøjlefabrik til Svejnbæk, og træskofabrikken blev lavet om til fabrikation af gymnastikredskaber og skolemøbler. Endnu en fabrik - Ellegårds Møbelfabrikker - blev flyttet hertil fra Århus.

Weekend i Sejs

Fra det gamle Sejs er der mange minder om folk og deres levevis. Det jeg husker mest er lørdagene og søndagene. Vi kunne sidde hjemme på Sindbjerg og se, når de forskellige gik til Silkeborg. Vi kunne genkende dem alle, også dem, som gik fra Svejnbæk. Vi kendte deres gang, højde, klædedragt (der jo meget sjældent passede personen). Mange gik med et reb træsko på nakken. De var bundet sammen med halm eller siv sime (snoede strå), som var forarbejdet glatte, og var et helt kunstværk.

Træskoene blev solgt, og der skulle gøres indkøb i Peiter (lerdunk) brændevin til søndagen, petroleum, lidt kaffe og kandis, og så gik turen hjemad med indkøbene i en sæk på nakken - men det var jo desværre umuligt at komme ud af Silkeborg, uden at skulle gennem Østergade, hvor "Spjølstalden" lå (Hotel Silkeborgs kælder). De fleste faldt for fristelsen, og så blev det sent. Vi holdt øje med, når der blev tændt lys i de forskellige huse.

Så kom søndagen, og man gik på besøg hos hinanden og drak kaffepuncher. Enkelte blev så medtagede, at de måtte køres hjem på trillebør. Der var gerne nogle unge træskokarle, som ikke deltog i drikkeriet. De forestod transporten, som gik med fuld musik. En ung mand gik foran og spillede på mundharpe, og bagefter kom den medtages kone med en hale af drenge efter sig, og drengene nød optrinnet. Det var fra min tidligste barndom, jeg husker dette.

Vores hjem

Vi kendte ikke til drikkeri hjemme, idet min far hverken drak eller røg. Vi var bestemt fattige, men far var respekteret og betalte altid, hvad han købte. Det var hans tanke at dyrke al den jord, som hørte til ejendommen, hvoraf det meste var lyngklædt, ligesom det var hans hensigt at erhverve alle moseskifterne omkring Sindbjerg, og efterhånden planere og lave eng. Han var også nået et langt stykke, men døde i 1906, og så var det forbi. Jeg havde ingen brødre, og min mor kunne slet ikke magte det.

Det varede ikke længe, før hele mosen og tørvene var væk. Det hele groede til med birk, så nu er mosen skov og nærmest et helt vildnis, hvor i særdeleshed rådyr holder af at være, og de kommer helt op til huset med deres lam til den eng, der endnu eksisterer med græsning. Heldigvis hører der stadig et ret stort areal af den gamle mose til ejendommen, der stadig er i slægtens eje. Ingen kan komme og drive jagt på dyrene her.

Vort hjem ligger ved Foden af Sindbjerg med Sindbjergmose foran, mod syd. Oprindeligt var der tørveskær i mosen. Bondegårdene i Hårup havde hver deres tørveskifte, større til de store gårde, mindre til de små gårde - og en strimmel på ca. 6 alens bredde til husmændene, og de ejede kun tørvejorden, grundene gik tilbage til den større gård, efter at tørvejorden var skåret op.

Tørve-gravning

Hvert år i maj, når frosten var gået af jorden, og forårsarbejdet var overstået, kom karle og medhjælpere kørende med tørvespader, forke og skovle og skar den mængde tørv, man mente at skulle bruge i den kommende vinter. Tørvene blev senere "rejst" det vil sige stillet op, endevis 2-1-2 og ovenpå rækken blev stablet alt, hvad der var uensartet, senere blev tørvene så stakket i runde eller firkantede stakke, og så blev de kørt hjem i august, når rughøsten var slut. Tørveskæringen blev nærmest betragtet som en udflugt. Her kunne man se søen. Både sejlede der - og man kunne se toget køre på banen Skanderborg-Silkeborg, solen skinnede mere og bedre her, kan jeg huske, de sagde, men jeg syntes nu deres madtejner (gamle madkasser med låg) var et eventyr af et mægtigt frådseri af mad.

Efterhånden blev al tørvejorden skåret op, så der kun var sandbund tilbage - og disse grunde havde ingen interesse. Højmose vokser der jo ikke tørvejord på igen. Far skar også tørv, men han planerede bagefter, der kom sand på fra bakkerne, og det blev eng, vand var der nok af. Far købte en del af de opskårne skifter for også at lave dem i eng, han ville indhegne og have ungt kreaturer, men far nåede det ikke. Han døde i 1906, og så var det slut med den drøm, Mor 'kunne ikke magte at drive ejendommen, men hun blev boende i huset, og senere i 1912 byggede min søster og svoger hus i den gamle have, som far havde lavet stendige om. Stenene derfra blev brugt til udvendige mure. Vort første hjem lå på bakken, men da jeg var 5 år byggede far hus nedenfor bakken. Der var jo vand, så udhuset til kreaturerne blev bygget.

Min søsters mand arbejdede i statskoven, som blev hans arbejdsplads i 40 år, hvorefter han var fuldstændig ødelagt af gift, så han måtte søge invalidepension.

Min slægt har levet her i mange år, jeg ved ikke hvor mange. Vi var fattige, men det var alle andre her omkring også. Men fælles for alle var en vis stolthed og en ukuelig fremadstræben - vi er en sejlivet "race", der ville klare sig selv uden hjælp fra andre.

Bagning af rugbrød

Jeg husker, når vi bagte rugbrød. Aftenen før kom dejtruget ind i varmen. Så blev der hældt en lille sæk rugmel i, en surdej blev smuldret og håndvarmt vand kom på samt en håndfuld salt. Det blev æltet godt sammen, dækket med et klæde og stod så natten over. Næste dag skulle dejen æltes kraftigt i lang tid. Jeg husker mors bare arme og hvor hun svedte. Over middag blev dejen æltet igen. Den var nu blank, og man kunne mærke, den var hævet. Vi - min søster og jeg - skulle så begynde at varme ovnen op. Ovnen lå lidt fra huset og var bygget i kubeform af mursten. Bunden var af glatte mursten, hvor brødene skulle stå. Selve ovnen var der et mægtigt tykt lag tørvelyng på, bagpå var et spjæld, det vil sige et hul med en aftagelig stor mursten på. Vi ruskede lyng og fyrede med det. Vi syntes det varede en evighed før "den sorte mand" gik af ovnen.

Far måtte gerne give en hånd med tørt brænde, Så blev gløderne taget ud - vi bar dem hjem: i kakkelovnen. Ovnen blev fejlet med en tot lynglime. Så kom brødene, som var slået op i pæne glatte ens størrelse, ca . 12 stk. Far stod med en " skåde", det vil sige en lang kraftig stang med et kraftigt bræt på stangen var skåret ned i det svære bræt, nærmest en planke, for brødene måtte jo ikke få aftryk af stangen, Brødene blev så skubbet på plads side om side. Lågen blev så sat for - det var en jernlåge, der blev holdt af en jernstang, Mor gik derefter hjem og lagde franskbrøds- og kringledej. Der var god tid, for rugbrødet skulle bage i 3 timer, så franskbrød og kringle skulle først ind efter 2 timers forløb. Far gik og regulerede med stenen bagi, Jeg syntes både far og mor havde på fornemmelsen om ovnen var god.

Det lugtede så dejligt vidt omkring, af det bagende brød, Og det var altså en fest når de varme dampende brød blev taget ud, de blev lagt på rene bløde sække med bunden opad for at "slå dampen fra sig".

Sammenkomster

Og så skete det mærkelige, at der altid kom fremmede, træskokarle og andre. De fortalte, de blev trukket til af duften af det nye brød. Mor stegte flæsk, for det var alt for dyrt og udrojt at smøre smør på det varme brød, så hver sad med et stykke stegt flæsk og dyppede brødet i stegefedt, og mor lavede kaffe. Det var virkelig en fest med de dejlige dufte. Mændene fortalte historier, mest jagthistorier.

Jeg husker også Valborg aften da samledes en hel del unge de ville gerne have valborgblus, og far ville gerne have et stykke lyng brændt af - så det blev altså her. Mor begyndte allerede at bage æbleskiver om eftermiddagen så kom folkene draget af duften af æbleskiver og kaffe.

Egen-produktion af træsko

Om vinteren lavede far træsko, fransk-træsko, de andre træskofolk lavede klods-træsko, men far havde selv fundet frem til en form, der passede til foden og hans træbunde var meget efterspurgt. Hvis han kunne købe poppel og elletræ, lavede han "fruens" damebunde, som var lette og fikse.

Sagn om Sindbjerg og Stoubjerg

Jeg har kun kendt ét sagn om Sindbjerg og Stoubjerg:

Der boede en trold på Stoubjerg og en på Sindbjerg. De blev uvenner og sloges. Da tog Sindbjerg-trolden en stor sten og kastede ind i maven på Stoubjergtrolden, så han døde. Der blev en hulning, hvor stenen ramte, og den er der stadig. Rester af stenen, der ellers var meget stor, blev spaltet på midten i store glatte flage. En del blev fjernet til specielle formål allerede ved århundredeskiftet.

Sindbjerg-trolden har nok lagt sig til hvile, jeg har da aldrig set ham.

Mere om Elise Christensen:

Elise Christensens beretning blev fundet af Inger Christensen, Sindbjerg Mosevej 24 (der var gift med Falckmand Hans Jørgen Christensen), under oprydning i den afdøde svigermors papirer.

Elise Christensens mand var Rasmus Christensen, kaldet Rasmus på Sindbjerg. Han var sognerådsmedlem i Linå Sogn, og hendes søn, Hans Jørgen, blev senere medlem af Silkeborg Byråd. Elise Christensen var en klog, socialt og politisk bevidst kvinde. Så der blev talt politik i hjemmet. Havde hun været født lidt senere, var det måske hende, som havde været byrådsmedlem.

Elises far var Hans Bjørnholt Jensen, og hendes mor, der hed Nielsine Jensen, blev altid kaldt "Bette Signe Sindbjerg".

Elise med børnene Birthe og Hans Jørgen foran huset Sindbjerg Mosevej 24.

*Elise med børnene Birthe og Hans Jørgen.
(2 billeder udlånt af Bente Rytter).*

Lokalhistorisk Forening har fået beretningen overdraget af et af Elise Christensens børnebørn, Mogens Christensen.